

Борислав М. РАДОЈКОВИЋ

ПОЛИТИЧКИ ПОЛОЖАЈ КНЕЖЕВИНЕ ЗАХУМСКЕ У ПРВОЈ ПОЛОВИНИ XII ВЕКА

У историским изворима има података који говоре за то да је кнежевина Захумска првих година XII века била засебна и самостална држава. Тако, на првом месту, из Немањине биографије од сина му Стевана види се да је у кнежевини Рашкој („у овој страни српске земље“) против Немањиног оца, од стране његове браће, дигнута буна. Браћа су преотела Немањином оцу земљу (државу) и Немањин отац је био принуђен да са својом породицом избегне („изиђе из буна њихових“) у Дукљу (Диоклитију), где му се у месту Рибници роди син Немања. Ова буна извргла се затим у „велики метеж“, који је обухватио, сем Рашке, и Дукљу, Далмацију и Травунију.¹⁾ — „Ова страна српске земље“ морала би свакако значити кнежевину Рашку. А Дукља, Далмација и Требињска биле су земље које су, у то време, морале сачињавати краљевину Зету. Велики метеж је дакле обухватио две државе, кнежевину Рашку и краљевину Зету. Стеван не помиње кнежевину Захумску. Њу велики метеж дакле није обухватио. А то би онда морало значити да кнежевина Захумска, у време ове буне и великог метежа, односно у време Немањиног рођења, није била саставни део ни краљевине Зете ни кнежевине Рашке. Како пак из података Немањине биографије од сина му Саве произлази да је Немања рођен у Зети, на Рибници, 1114 год.,²⁾ то би кнежевина

¹⁾ Др. В. Ђоровић, Житије Симеона Немање од Стевана Првовенчаног. Посеб. изд. САН, књ. 125, Београд, 1939, стр. 17, 18. (Ђирилица). — Превод М. Башића, Старе срп. биографије, СКЗ, Београд, 1924, стр. 31.

²⁾ В. Ђоровић, Житије Симеуна Немање од Саве. Зборник за ИЈК. срп. народа, САН, књ. XVII, Београд — Ср. Карловци, 1928, стр. 173. (Ђирил.) — Д. Анастасијевић, Отац Немањин, Београд, 1914, стр. 5—8. (Ђир.) — В. Радојковић, Хронологија живота и владања Стевана Немање, Глас САН, ССIII, Беогр. 1951, стр. 125—128, 136—143. (Ђир.).

Захумска, дакле, у време ове буне и великог метежа, тј. око год. 1114, морала бити засебна, самостална држава.³⁾

*

На другом месту, у Летопису попа Дукљанина, налази се такође један, за наше питање интересантан, податак о кнежевини Захумској. Наиме, Дукљанин прича о буни која је била дигнута против рашког великог жупана Уроша I, од стране његових „рођака“. Урош је био збачен са власти, али је посредством оружане интервенције зетског краља Ђурђа Бодиновића враћен опет на власт. Када се овај војни поход Ђурђев на Рашку десио — Дукљанин прича — унук зетског кнеза Радослава, од најстаријег му сина Бранислава, Градихна, који је у то време живео у Рашкој, повукао се у Захумску.⁴⁾ — Како је Градихна био непомирљиви противник Ђурђев, како се то из Летописа види, то је он од свог љутог противника, краља Ђурђа Бодиновића, могао наћи сигурно уточиште у Захумској само онда ако Захумска није била у власти ни зетског краља Ђурђа ни рашког великог жупана Уроша I. У доба овог војног похода Ђурђевог на Рашку, против побуњених Урошевих „рођака“, Захумска је дакле морала бити самостална и независна држава. Ова Ђурђева оружана интервенција морала се, по нашем мишљењу, десити 1114 год.⁵⁾

*

У Летопису попа Дукљанина има још један податак о Захумској, интересантан за наше питање. Из Летописа се даје видети да је Кочопар, син кнеза Радослава а љути противник краља Бодина, после Бодинове смрти водио борбе по Зети и Захумској, и да је, ратујући по Захумској, тамо и погинуо.⁶⁾ Неке је борбе дакле после смрти Бодинове морало бити у Захумској. Традиција о некадашњој засебној, самосталној и од Зете независној држави, кнежевини Захумској, морала је бити жива и морала је

³⁾ По Ф. Шишићу, Захумска би у време Немањиног рођења — које би по њему, држећи се гледишта Д. Анастасијевића, падало у год. 1132 — била саставни део рашке државе. (Ф. Шишић, Летопис попа Дукљанина, Посеб. изд. САН, књ. LXVII, Беогр. — Загреб, 1928, стр. 248. (Ђир.) — Међутим, Стеваново писање говори против Шишићевог мишљења. Кнежевина Захумска није се налазила на истој страни вододелинице на којој се налазила Рашка, него на оној другој страни, на којој су се налазиле и Диоклитија, Далмација и Травунија. Стеванов израз „ова страна српске земље“ не би дакле никако могао обухватити Рашку и Захумску, него само Рашку. Кнежевина Захумска дакле, по Стевану, није била саставни део рашке државе. Према томе, Стеван Захумску не помиње уопште, ни изрично ни прећутно.

⁴⁾ Ф. Шишић, Летопис, стр. 370, 371.

⁵⁾ По Ф. Шишићу, ова буна против Уроша I падала би у год 1125/26. (Летопис, стр. 89, 248).

По Љ. Ковачевићу, овај догађај који је описао Дукљанин у свом Летопису био би истоветан са догађајем који је описао краљ Стеван у Немањиној биографији. Овом буном би, по Ковачевићу, Урош I преотео

стварати код Захумаца сепаратистичке тежње, тежње о поновном успостављању своје државе. Сасвим би било природно да су Захумци, после смрти краља Бодина, када су у краљевини Зети настале побуне и борбе око власти, покушали да искористе ове догађаје, с тежњом да се отцепе од зетске државе и да створе своју засебну државу, независну кнежевину Захумску. И како смо видели да је кнежевина Захумска 1114 год. постојала као засебна, самостална држава, то се мора закључити да је покушај Захумаца да поново успоставе своју државу морао успети.

И тако видимо да је кнежевина Захумска на почетку XII века, од 1101/2—1114 год., морала постојати као самостална, од краљевине Зете и од кнежевине Рашке независна држава.

*
* * *

Сада имамо да видимо да ли је кнежевина Захумска у току каснијих деценија прве половине XII века остала и даље самостална држава или је потпала под власт зетских или рашких владара, изгубила своју државну самосталност и постала област, деона кнежевина, у њиховој држави.

Да видимо прво да ли је захумска држава током наредних деценија, до краја прве половине XII века, потпала поново под власт зетских владара. — За то питање налазимо податке опет у Летопису попа Дукљанина. У последњем пасусу Летописа Дукљанин говори о зетском кнезу Радославу. Дукљанин тамо каже да је кнез Радослав ишао у Цариград грчком цару Манојлу — свакако да му овај призна његову власт у Зети — и да га је Манојло лепо примио и да му је дао у власт све земље („totam terram“) које је имао и његов отац Градишна, да их држи онако као их је и он држао, тј. као Манојлов вазал. Из даљег Дукљаниновог писања се види да се Радослављева држава састојала од Зете,

престо Немањином оцу (по њему, Завиди). (Љ. Ковачевић, Неколика питања о Стефану Немањи, Глас САН, књ. 58, Београд, 1900, стр. 59, 61, 62, 100). — Ако би било тачно Ковачевићево мишљење, тј. да је Дукљанин на овом месту писао о истом догађају о којем је писао и краљ Стеван у Немањиној биографији — а и ми мислимо да је то могао бити случај — онда би Дукљаниново писање говорило у прилог тога да је Немањин отац морао бити Урош I, а не Завида. Јер Дукљанин Завиду уопште и не спомиње. А да је Завида био један од „рођака“, као што би то из писања Ковачевићевог морало произлазити, то би било само гола претпоставка. Сем тога, ако би Завида био један од рођака, и Немањин отац, онда би отуд произлазило да би Немањин отац био нападач, који је покушао да преотме престо другоме, што би било сасвим супротно ономе што пише краљ Стеван о Немањином оцу. — Ковачевић ставља овај догађај у год. 1123, јер мисли да је та година била година Немањиног рођења. Ако Дукљанин пише о истом догађају као и краљ Стеван, онда је Ђурђева оружана интервенција против побуњеника у Рашкој морала пасти у време Немањиног рођења, тј. око 1114 год., као што то из Савиног писања произлази.

⁴⁾ Ф. Шишић, Летопис, стр. 365/66.

Требињске и Далмације („*mariti ma regio*“) са градовима Скадром и Котором. (Летопис, стр. 375). Зетски кнез Радослав није дакле имао у својој власти Захумску. А како је Радослав држао исте земље које је држао и његов отац, то Захумска није била ни у власти зетског кнеза Градихне. — А које земље је могао имати у својој власти краљ Ђурађ Бодиновић? Напред смо, говорећи о буни „рођака“ против рашког великог жупана Уроша I и Ђурђевој интервенцији, видели да ни краљ Ђурађ 1114 год. није имао у својој власти кнежевину Захумску. Сасвим је вероватна ствар да кнежевина Захумска није била у Ђурђевој власти ни у каснијим годинама његовог владања. Државу краља Ђурђа морале су стога сачињавати оне исте земље које су сачињавале и државу његовог последника у власти, кнеза Градихне и његових синова, кнеза Радослава и браће му, тј. Зета, Требињска и Далмација (зетско и требињско приморје), земље које је Градихна добио у власт срушивши краља Ђурђа. (Летопис, стр. 371/73).

Стога мислим да можемо као поуздано узети да Захумска, изишавши једанпут из склопа зетске државе и поставши засебна, самостална и од кнежевине Зете независна држава, није била никако више у власти зетских владара до краја прве половине XII века.

*

А да ли у историским изворима има података који би нам казивали да је дотадашња самостална и независна држава, кнежевина Захумска, током каснијих деценија, до краја прве половине XII века, изгубила поново своју државну самосталност и независност и потпала под власт рашких владара, поставши област (деона кнежевина) у њиховој држави? Мислим да можемо као поуздано рећи да нема историских извора који би садржавали такве податке. — Напред смо, говорећи о буни „рођака“ против рашког великог жупана Уроша I, из Дукљаниновог писања видели да рашки велики жупан Урош I, на почетку своје владавине, око год. 1114, није имао Захумску у својој власти. Код Дукљанина, а и у другим историским изворима такође, нема никаквих података из којих би се могло видети да је Урош I, у каснијим годинама своје владавине, освојио кнежевину Захумску и потчинио је својој власти.⁷⁾ Да је то био случај, свакако да би Дукљанин о томе нешто споменуо, јер је Захумска својевремено била саставни део зетске државе, и јер Дукљанин у свом Летопису спомиње не само Уроша I него и његовог сина Десу, али Захумску више не спомиње. — Међутим, има две исправе које Урошевог сина Десу претстављају као владара који би Захумску имао у

⁷⁾ Ф. Шишић, хотећи да докаже да је Захумска била у власти рашког великог жупана Уроша I, каже ово: „Међуто, после пропасти краља Ђуре (о. 1130/1) изгледа да се и Захумље придружило Рашкој“ (Летопис, стр. 248). — Али изразима „изгледа“ и „придружило се“ Шишић ништа није доказао, јер те речи нису никакви докази.

својој власти. Потребно је стога да те исправе детаљно размотри-мо. Али пре него што бисмо на то прешли, морамо се задржати мало на последњем пасусу Дукљаниновог Летописа, јер тај пасус има везе са једном од тих исправа.

У последњем пасусу свога Летописа Дукљанин говори о једној буни у кнежевини Зети, подигнутој против кнеза Радослава од стране неких „зликоваца“ („*maligni*“) и „старих непријатеља“ („*antiqui inimici*“). Побуњеници су, као што се из Летописа види, успели да преотму од Радослава области Зету и Требињску, позвали Десу, сина рашког великог жупана Уроша I, и дали му ове земље у власт („*dederunt ei Zentam et Tribuniam*“). Кнез Радослав је успео да задржи у својој власти само Далмацију („*maritima regio*“), приморски крај зетске државе, са градовима Скадром и Котором. На тај начин, за време ове буне у кнежевини Зети, зетска држава распала се на два дела. На челу једног дела стајао је, независно од цара Манојла, Деса, а на челу другог дела Манојлов вазал кнез Радослав. Дукљаниново писање о овим догађајима је тако јасно и одређено да не би могло бити никакве сумње да се ту морало радити о једном унутрашњем догађају, о једном политичком преврату у земљи, а не о спољашњем рату, о неком освајању кнежевине Зете од стране неког другог владара. Изрази „подигоше се“ („*surrexerunt*“), „побуњеше се“ („*rebellaverunt*“), „побуњену земљу“ („*terram qua eis rebellaverat*“) кажују јасно и несумњиво да се ту радило о буни у земљи. Буну су подigli „стари непријатељи“ („*antiqui inimici*“). Дукљанин прича да је и Радослављев отац, кнез Градихна, за време свог владања издржао многе заседе и гоњења од стране тих „зликоваца“. Ко су могли бити ти зликовци, ти стари непријатељи? Очеvidна је ствар да су то морали бити приврженици његовог (Градихниног) љутог противника, краља Ђурђа Бодиновића, кога је Градихна помоћу Грка срушио са власти, са зетског престола, који су покушавали на разне начине да Градихну убију и поново задобију власт над кнежевином Зетом. Тим приврженицима бившег краља Ђурђа Бодиновића пошло је за руком дакле да Градихнином сину Радославу, и браћи му, безмало, преотму власт у кнежевини Зети, јер су побуњеници успели да задобију у своју власт највећи део државе. — А када су побуњеници позвали Десу („*adduxerunt Dessam*“) да дође, они га свакако нису позвали зато да он освоји кнежевину Зету и да је припоји држави свога оца, него су га морали позвати да дође у Зету и да заузме древни престо зетских владара. Они су свакако хтели да сруше Радослава са власти и да на његово место доведу Десу. И Деса је ту понуду морао при-мити, јер је дошао у Зету и борио се са побуњеницима заједно против Радослава и браће му. Али Радослав се упорно борио противу Десе и побуњеника („*contra filium Urosci et contra caeteros inimicos*“) и није прекидао борбу да би под своју власт повратио побуњену земљу. Дукљанин ту нагло прекида даље писање, не

саопштивши нам крајњи исход ове буне. Свакако су га болест и смрт спречили да доврши превод свог дела на латински језик.

Јасна је ствар да је ова поцепаност зетске државе на два дела морала бити пролазног карактера, јер се радило о буни која је морала или успети или пропасти, тј. или је Деса дефинитивно стекао власт и постао кнез Зете, или је Радослав на крају крајева повратио своју власт и он остао и даље кнез Зете. При овоме се не сме сметнути с ума да грчки цар Манојло свакако није могао пасивно посматрати ове догађаје који су се одигравали у његовој вазалној земљи, и који су претстављали повреду његових сизеренских права и рушење оног политичког поретка који је он уговором са својим вазалом, кнезом Радославом, створио у кнежевини Зети.

Пада у очи да Дукљанин не придаје Деси никакву владарску титулу. Он, даље, не каже ни то да је Деса владао кнежевином Зетом, а још мање колико је година владао, иако он то, по правилу, каже кад говори о зетским владарима. — Све би то говорило у прилог тога да је Десина акција у кнежевини Зети била само један пролазан догађај у тој буни против кнеза Радослава, која није успела.

Сада да видимо које је године могла пасти ова буна. У Дукљаниновом писању има неке индикације за одговор на то питање. Дукљанин каже да су побуњеници довели Десу, сина Урошевог, и да су му дали Зету и Требињску у власт. Дукљанин прича детаљно и поуздано, јасно и одређено о догађајима. Ти догађаји морали су бити догађаји из скорије прошлости, и морали су се стога добро знати и памтити у Зети, па је о тим догађајима Дукљанин могао имати детаљна и тачна обавештења. — Ако би тако било, онда би те чињенице што Дукљанин Десу назива просто „сином Урошевим“ и што му не придаје никакву владарску титулу говориле у прилог тога да он у кнежевини Рашкој није имао никакву владарску власт. Он не само да не би могао бити, у то време, велики жупан, владар државе, него не би могао бити ни деони жупан, владар једног дела државе (деоне кнежевине), после смрти очеве⁸⁾ А то би онда морало значити да је његов отац

⁸⁾ К. Жиречек ставља ову Десину акцију у време када је Деса био рашки велики жупан, и претставља ову акцију као рат између Рашке и Зете. (Жиречек—Радонић, Историја Срба I, Београд, 1952, стр. 140, прим. 101: „нападаји великог жупана Десе на синове Градихнине падају у год. 1162“). — И Ф. Шишић претставља Десину акцију као рат између Захумске и Зете. Деса, као захумски кнез, „користећи се општим приликама упао је око 1148/49 у област кнеза Радослава и отео му Требиње и Дукљу“ (Летопис, стр. 248). — Међутим, као што смо видели, нема доказа да је Захумска била у власти Уроша I, па би стога била гола претпоставка да су синови Уроша I наследили власт у Захумској од свога оца. Гола би дакле претпоставка била да је Деса као захумски кнез упао у Зету.

Урош I био још у животу и на власти у Рашкој у то време.⁹⁾ Ова буна у кнежевини Зети против кнеза Радослава морала би дакле падати у време владе рашког великог жупана Уроша I.

Ова буна и Десина акција у Зети против кнеза Радослава не би се дакле никако могле ставити у време када је Деса био рашки велики жупан, а наиме у 1162 год.¹⁰⁾ Против тога времена говоре не само напред изложени разлози него још и један други разлог. Из предговора Дукљаниновог Летописа се види да Дукљанин није писао о савременим догађајима и личностима, него само о прошлости. Догађаји из последњег пасуса Дукљаниновог Летописа морали су стога бити догађаји из прошлости, али ипак из недавне прошлости. То су морали бити догађаји из доба његовог оца („a patribus nostris“). У доба тих догађаја Дукљанин је морао бити још дечак. У време превода свог Летописа на латински језик (свакако око 1200 год.) Дукљанин је био стар човек, како се то из предговора јасно види. Он је тада могао имати свакако око 60—65 година живота, ако не и више. Догађаји из 1162 год. морали би бити за њега савремени догађаји, а о таквим догађајима он није писао.

Грчки писац Кинам пише у свом делу о једном догађају у кнежевини Рашкој, који је био у вези опет са Десином личношћу. Ту се радило опет о једној буни. Десине присталице су, опет без знања и против воље цара Манојла, срушиле са власти тадашњег рашког великог жупана Уроша и довеле на власт Десу. Али интервенцијом цара Манојла Урош је био поново враћен на власт. Десу је Манојло том приликом уклонио из Рашке, давши му на уживање земљу звану „Дендра“, на грчкој територији, свакако из разлога да му Деса не би даље досађивао, и да би га имао под својом ближом контролом. Говорећи о овом догађају Кинам истиче велику оданост Срба Грцима, после свршетка грчко-рашког рата од 1150 год. и закључења мира.¹¹⁾ Ова се буна десила, како

⁹⁾ Љ. Ковачевић ставља владу Уроша I пре 1149 год. (Неколика питања, стр. 70). То би значило да би Урош I могао и по њему бити на власти и 1147/48 год.

¹⁰⁾ Обично се узима да је Дукљанин написао свој Летопис у време од 1160—1180 год., како то Жиречек претпоставља. (Историја Срба I, стр. 131). Међутим, Жиречек ставља Десину акцију у Зети у год. 1162. Ако сада узмемо да је Дукљанин написао свој Летопис у год. 1160 или 1161, као могућним годинама постања по Жиречку, онда би испало да је Дукљанин писао 1160 или 1161 год., у свом Летопису, о догађајима који су се десили тек 1162 год., дакле о догађајима који се још не би ни десили у време када је Летопис писан. — По мом мишљењу, Дукљанин је написао свој Летопис прво на словенском језику око год. 1180—1190. То би била „Књижица о Готима“. А око год. 1200 он је превео тај свој спис на латински језик и назвао га „Словенско краљевство“. (Б. Радојковић, Политичке прилике у Срба од досељења до краја X века. Београд, 1940, стр. 15—30).

¹¹⁾ J. Cinnami Epitome, Vonnae, p. 113.

ми мислимо, око год. 1152 (по другима 1153 или 1155)¹²). — Судићи дакле по писању Кинамовом, у међувремену од завршетка грчко-рашког рата па до ове буне (тј. од 1150 — 1152) није могло бити ни једног политичког догађаја, ни спољашњег ни унутрашњег, који би нарушио политичко стање створено ратом од 1150 год. Десина акција у Зети није дакле могла пасти у време од 1150—1152 год. А исто тако Десина акција није могла пасти ни у време од 1152—1162. год., јер је Деса у то време живео на Дендри. Јасна је ствар сама по себи да Десина акција није могла пасти ни у год. 1150 и 1149, јер је Рашка тих година ратовала са Грцима. Према томе остаје као једино време када је ова Десина акција могла пасти, време пред рашко-грчки рат од 1149 год.¹³)

Ф. Шишић пишући детаљније о овој буну против Радослава ставља је у год. 1148/49. По Шишићу, буна у кнежевини Зети и Десина акција биле би у вези са тешком ситуацијом у којој се налазио цар Манојло у време од 1147—1149 год., услед проласка крсташа, напада Нормана на Грчку и упада Кумана у Грчку преко доњег Дунава.¹⁴) Одиста, та тешка ситуација у Грчкој могла је бити погодан моменат за „старе непријатеље“ Радослављеве да изведу своје планове, јер је Манојло тада морао бити исувише заузет тим домаћим невољама да би могао поклонити већу пажњу ономе што се дешавало у кнежевини Зети и предузети неку акцију против тога. — Из свега досад изложеног произилазило би да су се ова буна у Зети против кнеза Радослава и Десина акција морале догодити око год. 1148.

*

Сада можемо да узмемо у разматрање две „Десине исправе“, које се налазе у Дубровачком државном архиву²). — По једној исправи, Деса, као велики кнез Захумске, дарује цркву св. Панкратија на острву Мљету, са свима земљама које се налазе у Бабином Пољу, Локрумском манастиру. — По другој исправи, Деса, као кнез „Dioclie, Stobolie i Tacholmie“ — што треба да значи: „Дукље, Требиња и Захумске“ — дарује острво Мљет манастиру св. Марије у Пулсану, на Монте Гаргано, у Апулији. — Локрумска исправа би била тобожњи „оригинал“. А Пулзанска исправа

¹²) Б. Радојковић, Хронологија живота и владања Стевана Немање, стр. 132.

¹³) Ф. Рачки је мислио да Летопис попа Дукљанина допире до првих година владања цара Манојла, дакле отприлике до год. 1150, јер се у Летопису не говори о грчко-угарском рату и мешању у српске ствари (Књижевник I, стр. 204). — И по Д. Анастасијевићу, Дукљаниново причање из последњег пасуса имало би да се датира пре 1149/50 год., јер Дукљанин до овог одељка није говорио о Манојловим походима против Рашке из год. 1149 и 1150 год. (Отац Немањин, стр. 23), и други.

¹⁴) Ф. Шишић, Летопис, стр. 103/104. 2) К. Жиречек је обадве исправе сматрао измишљеним. (Историја Срба I, стр. 145). 3) Ф. Шишић, Летопис, стр. 192, 193, 200, 201.

би била тобож „верни“ препис, учињен од неког преписивача, свакако монаха Мљетског манастира, који је изоставио да каже своје име („Et ego... fideliter...“), као и да каже где и кад је тај препис учинио. — Локрумска исправа није имала ни датума ни печата. Пулзанска исправа је имала датум, али не знамо да ли је „оригинал“ имао печат, јер се из „преписа“ исправе то не види.¹⁴⁾

Као што видимо, обадва даровања се приписују истој личности, Деси, али у различитим својствима као владара. Острво Мљет од почетка XI века и даље у XII веку припадало је Захумској. А Захумска је у својој прошлости била или самостална држава или област у зетској држави. Није дакле ништа чудновато што је у Локрумској исправи Захумска претстављена као самостална држава, а у Пулзанској исправи као област у зетској држави.

Да је Локрумска исправа била истинита, она би била доказ да је Захумска, у време издавања исправе, — а и њој се приписује иста, 1151 год. — била самостална и независна држава, јер би на њеном челу стајао владар који би владао „по вољи бољјој“, дакле један суверени владар, тј. владар који би владао сам својом државом, независно од воље ма којег земаљског владара.

А да је Пулзанска исправа била аутентичан документ, она би била доказ да је Захумска, око год. 1151, била област у зетској држави. У владарској титули првобитна, коренита земља владарева, стављала се на прво место, а остале земље (области), по реду стицања. „Десина држава“, која би се састојала од Зете, Требињске и Захумске, не би могла бити захумска држава, него зетска. Како је Деса у исправи претстављен да влада својом државом сам, и то по милости бољјој, то би та његова држава морала бити засебна, самостална и независна држава, дакле суверена држава, а не део неке друге државе. Стога би Пулзанска исправа, кад би била истинита, у исто време била очевидан доказ да Захумска, око год. 1151, не би никако могла бити саставни део рашке државе.¹⁵⁾

¹⁵⁾ Ф. Шишић је мислио да је Пулзанска Десина исправа била истинита исправа. При томе је пак доказивао да је Захумска била саставни део рашке државе. (Летопис, стр. 247/249). По мишљењу Ф. Шишића, Захумска би била „оделита чест“ рашке државе (Србије), и око год. 1148/49 њоме би управљао Деса. Те године он би упао у кнежевину Зету и отео кнезу Радославу Дукљу и Требињску и придружио би их својој оделитој чести. На тај начин, Деса би био владар једне „оделите административне чести Србије“, која би се састојала од Захумске, Зете и Требињске. — Против ове и овакве комбинације говорила би одлучно Пулзанска исправа, која Десу не претставља никако као владара једне оделите административне чести рашке државе, него као самовладара једне засебне суверене зетске државе. — Сем тога, да је Деса првобитно био захумски кнез, а затим освојио Зету и Требињску, његова титула би морала бити „по милости бољјој кнез Захумске, Зете (Дукље) и Требињске, а не онако као у Пулзанској исправи. — Уз то Шишићева полазна

Међутим, обадве исправе су лажне. Оне су то из следећих разлога.

1. — Обадве исправе су састављене на основу података узетих из Летописа попа Дукљанина и комбинованих тако како би исправе могле послужити постављеним сврхама својих власника. Веза између ових исправа и Летописа попа Дукљанина је очевидна.

Прва је веза личност владарева. То је био Деса, син Урошев, о којем се говори у последњем пасусу Летописа. Састављач Локрумске исправе је приметио да се на месту где се говори о буну против Десиног оца, рашког великог жупана Уроша I, говори о Захумској као о самосталној и независној држави, па је ставио Урошевог сина Десу на чело те државе. На тај начин, састављач Локрумске исправе добио је у Деси једног владара који је као суверени владар једне самосталне и независне државе, кнежевине Захумске, којој је припадало и острво Мљет, био властан да суверено располаже земљама на острву Мљету. Тако је власник Локрумске исправе, Локрумски манастир, том исправом хтео да претстави себе као пуноправног поседника цркве св. Панкрација и Бабиног Поља на острву Мљету.

Другим путем је ишао састављач Пулзанске исправе. Видевши из последњег пасуса Летописа да су побуњеници отргли од кнеза Радослава Зету (Дукљу) и Требињску и тако, противно вољи цара Манојла, предали те земље у власт Деси, састављач Пулзанске исправе употребио је те податке да би сачинио своју исправу. Додајући Дукљи и Требињској још и Захумску, из разлога што је острво Мљет припадало тој земљи, а која је у својој прошлости била саставни део зетске државе, састављач Пулзанске исправе је у Деси добио једног сувереног владара једне самосталне и од грчког цара Манојла независне државе, који је био властан да суверено располаже острвом Мљетом. На тај начин, Пулзански манастир, претстављен у лицу три монаха који се у исправи именују, том исправом је претстављен као пуноправни власник острва

тачка, да се кнежевина Захумска, дотле засебна и самостална и независна држава, придружила (о. 1130/31) вазалној рашкој држави и постала оделита административна чест ове државе, била би, по нашем мишљењу, сасвим невероватна претпоставка. Јер не би нимало била вероватна ствар да би се Захумска, која се борила за своју државну самосталност, која се отцепила од зетске државе и постала своја држава, сада добровољно лишила („придружила се“) своје државне самосталности и независности, да би постала „оделита административна чест Србије“, тј. рашке државе. — Даље, кнежевина Рашка је год. 1151 била грчком цару Манојлу вазална држава, па стога ни рашки владар, велики жупан, па ни кнез оделите чести не би могао бити суверени владар, владар по милости божјој. Ако би Пулзанска исправа била истинита исправа, онда Захумска око године 1151 не би никако могла бити област у рашкој држави. Пулзанска исправа не би дакле никако могла послужити као доказ да је кнежевина Захумска била саставни део рашке државе.

Мљета.¹⁶⁾ На овај начин, постоји веза између обадве исправе, с једне, и Летописа попа Дукљанина, с друге стране, у погледу личности владара, Десе, и у погледу природе његове власти.

На другом месту, постоји даља веза између Пулзанске исправе и Летописа у погледу зетске области Далмације („*Maritima regio*“). По Летопису попа Дукљанина, Деса је од области зетске државе имао у својој власти Зету (Дукљу) и Требињску, а није имао Далмацију. И по Пулзанској исправи је то случај. И по Пулзанској исправи, Далмација није била саставни део Десине зетске државе. Тако и Пулзанска исправа допушта постојање двеју зетских држава: једне суверене, под Десином влашћу, и једне вазалне, под влашћу Радослављевом.

На трећем месту, веза Пулзанске исправе са Летописом попа Дукљанина огледа се у погледу времена стицања Десине власти у „зетској држави“. И по Летопису попа Дукљанина и по Пулзанској исправи, то стицање падало би пре грчко-рашких ратова од 1149/50 год. Протумачивши Дукљанинов текст у смислу да је Деса морао стећи власт у Дукљи и Требињској пре грчко-рашких

¹⁶⁾ По Ф. Шишићу, Деса би даровањем острва Мљета манастиру св. Марије Пулзанске, на Монте Гаргану, постао заснивач манастира св. Марије на острву Мљету. Јер би се Деса тим даровањем одрекао свих земаља на острву Мљету, као и данка на обрађивање земље (*terragiuma*) мљетских поданика, и пренео све то на будући манастир св. Марије Мљетске. (Летопис, стр. 246, 251). — У Пулзанској исправи међутим нема ни речи о томе да су она три монаха који се у исправи именују преузели острво Мљет ради заснивања неког манастира, нити се из текста исправе види да се Деса одрекао острва Мљета и данка на обраду земље у корист неког будућег манастира на острву Мљету. Сврха даровања острва Мљета, како се из текста исправе јасно види, била би сасвим друге природе. То не би била заснивачка, него чисто даровна повеља. Тамо се чисто и јасно каже да се острво Мљет предаје на руке тројици именованих монаха Пулзанског манастира да би они могли: 1) слободно од сваке сметње и узнемиравања од стране словенског становништва острва обрађивати и стоком напасати, на корист свога манастира, и 2) ако би ко други, сем тих монаха, имао у обради, или би убудуће хтео узети да обрађује острво, он би имао тим монасима, за рачун њиховог манастира, да даје онај данак на обраду земље који је био у обичају да се даје Деси. Сврха даровања дакле би била подарити: 1) право на неометано коришћење земље на острву, и 2) право на убирање данка на обрађивање земље од сваког обрађивача исте. — Али иако Мљетски манастир није ни једном речју поменути у исправи, он је ипак могао бити, кад се ради о једној лажној исправи, стварни корисник оних права о којима је реч у исправи. Она три монаха који се именују у исправи били би, у смислу исправе, стварни господари острва Мљета. Ти монаси су морали живети стварно на острву Мљету. Они су морали бити монаси Мљетског манастира, ади су раније морали бити монаси Пулзанског манастира на Монте Гаргану. Нарочито је то морао бити случај са монахом Гвилиелмом, који је морао бити иста личност са оним Гвилиелмом који се помиње у легенди о св. Јовану из Матере, оснивача пулзанског монашког реда. (Шишић, Летопис, стр. 244, прим. 155). Тај монах морао је бити састављач Пулзанске исправе. Познајући добро односе свога калуђерског реда, овај монах био је у стању да сачини делимично вешт фалсификат. Сврха овог фалсификата морала је стога да буде: да ма-

ратова, он је Десу, у време тобожњег издавања исправе, тј. 1151 год., претставио као вишегодишњег зетског владара који је владао својом државом више година пре 1151 год. Јер се у исправи каже да је данак на обраду земље, који је био у обичају да се плаћа Деси, имао од 1151 год. даље плаћати именованим монасима за рачун њиховог манастира.

Сви ови елементи говоре о упадљивој подударности Локрумске и Пулзанске исправе са Летописом попа Дукљанина, и сви они говоре стога и за то да је не само Локрумска него и Пулзанска исправа сачињена на основу података узетих из Летописа попа Дукљанина, и затим комибнованих тако да би сачињене исправе могле послужити својим власницима као доказ за њихова тобожња права.¹⁷⁾

2. — Између год. 1148, када се могла десити она буна против зетског кнеза Радослава, и 1151 год. десила су се два грчко-рашка рата. Ти ратови морали су бити од утицаја и на политичке односе у кнежевини Зети. — Уз то, зетски кнез Радослав био је Манојлов вазал. Напад на Радослава претстављао је и повреду Маној-

настиру св. Марије на Мљету створи могућност да преко ова три монаха, а под маском Пулзанског манастира, узима у свој посед слободна земљишта на острву Мљету, и да од становништва мљетског убира данак на обраду земље. — Буна против Радослава и Десина акција морале су бити историски догађаји који су се морали добро памтити не само у кнежевини Зети него и у кнежевини Захумској. Али се није могло знати ни контролисати да ли је Деса том приликом, по праву или по сили, дао острво Мљет једном далеком манастиру у Јужној Италији. То ни становништво ни месне власти на острву Мљету нису били у стању ни знати ни контролисати. Они нису били у стању да докажу лажност исправе на коју су се ти монаси позивали, нити су били у стању да се одбране од енергичних и наметљивих монаха Мљетског манастира. И тако су мљетски монаси узимали у свој посед земљишта за обраду на острву Мљету и убирали данак за обраду земље од месног становништва и постепено се претварали у стварног господара острва Мљета. — М. Орбини, као опат манастира на острву Мљету, имао је прилике да се, свакако у архиви манастира св. Богородице Мљетске, упозна са Пулзанском исправом. Он зато и пише да је Деса год. 1151 даровао острво Мљет монасима Марину, Симеону и Јовану, и да им је о овом даровању издао једну привилегију. А затим каже да су ова три монаха прилозима сакупљеним од господара Хума, Рашке и од Дубровчана саградили манастир св. Богородице. — Ова традиција о постанку манастира св. Богородице на острву Мљету, тј. да је он саграђен прилозима које су сакупили три монаха (Марин, Симеон и Гвилиелмо), по нашем мишљењу, могла би се примити као највероватнији начин постанка овог манастира. А када су ова три енергична и предузимљива монаха постигли да саграде манастир, они су свакако знали да нађу и начин да манастиру створе и сталне приходе, измислили су Пулзанску даровну Десину повељу. — Орбини још каже да је Деса био господар Хума и свих земаља до Котора, и да је тим областима владао за све време свога живота. (Il Regno De gli Slavi, Pesaro, 1601, p. 201, 244, 245). Очеvidна је ствар да је Орбини познавао Пулзанску исправу, али да није познавао Кинама и оно што је Кинама писао о Деси и Рашанима.

¹⁷⁾ О лажности Локрумске исправе видети и доказе наведене од Шишића, Летопис, стр. 210—227.

лових суверених права, и повреду оног реда ствари који је Манојло са својим вазалом Радославом утврдио у Зети. Вазалски однос Радослављев морао је стога такође бити од утицаја на политичке односе у Зети. Утицај ова два фактора на политичке односе у кнежевини Зети никако се не сме превидети. — Напад Манојлов на Рашку несумњиво је морао утицати не само на Десино даље држање у Дукљи и Требињској него и на држање Радослављево, за кога Дукљанин каже да није никако престајао да се бори против Десе, да би побуњене земље, Дукљу и Требињску, повратио под своју власт. Када је Манојло напао на Рашку, Деса свакако није остао у Зети да се и даље бори са Радославом и браћом му. Овај напад Манојлов на Рашку свакако је морао принудити Десу да прекине даљу борбу са Радославом и његовом браћом и да се повуче из Зете, да би се окренуо, са својом војском, против Манојла, ради одбране Рашке. Према томе, више је него вероватно да је Радослав, услед овог Манојловог напада на Рашку, успео да поново успостави своју власт у Дукљи и Требињској. Свакако из тог разлога Дукљанин, коме је то морало бити познато, и не каже колико је времена Деса владао у Зети као кнез зетске државе. Десина акција у Зети морала је стога бити само једна епизода из ове борбе око власти у кнежевини Зети.

Кад би Пулзанска исправа била истинити докуменат, онда би нам она казивала да грчко-рашки ратови нису били ни од каквог утицаја на политичке односе у Зети, створене буном Радослављевих непријатеља и Десином акцијом. Ти односи остали би непромењени. У Зети би постојале и даље две државе: независна зетска држава, под Десином, и вазална зетска држава, под Радослављевом влашћу. — Међутим, грчко-рашки ратови свршили су се несрећно за Рашку и њене жупане, а победоносно за цара Манојла. Политичка ситуација је сада за цара Манојла била друкчија него она у год. 1148. Када је владар рашке државе поново признао Манојлову врховну власт над Рашком, зар би Деса могао то не урадити? Зар би Деса и даље могао остати да влада „по милости бошјој“ Дукљом и Требињском, отргнутим областима зетске државе, Манојлове вазалне кнежевине, не признајући Манојлову врховну власт? Зар би Манојло, после победоносно завршеног рата, прешао без обзира преко овакве повреде његових суверених права и задовољио се врховним правом само над оним остатком од своје раније вазалне кнежевине, а над другим, већим делом државе, признао Деси право да тим делом влада не признајући његову врховну власт? Свакако да тако нешто није могло бити и да би то било потпуно невероватна ствар. Стога као поуздано држимо да је кнез Радослав, ако није раније успео да сам поврати под своју власт побуњене земље, морао сада успети да то учини Манојловом помоћу. У сваком случају, дакле, Радослав је после рашко-грчког рата од 1150 год, па дакле и год. 1151, морао имати под својом влашћу целу зетску државу, какву је и раније имао пре буне и Десине акције. Једна исправа стога, која би прет-

стављала Десу 1151 год. као владара који би имао под својом сувереном влашћу Дукљу и Требињску, морала би бити лажна исправа. — Држећи се слепо Летописа попа Дукљанина и превидевши утицај грчко-рашких ратова од год. 1149/50 на политичке односе у Рашкој и Зети, фалсификатор Пулзанске исправе дао је у овом погледу груб фалсификат.

3. — Год. 1337 Дубровчани су, као протектори Мљетског манастира, поднели млетачкој влади тужбу против корчуланског кнеза Јована Ђорђија, који је полагао право на острво Мљет и радио на томе да га присвоји. 18 марта 1338 год. млетачки Сенат је пресудио овај спор у корист Мљетског манастира. У тој пресуди млетачког Сената се каже, између осталог, да су марљиво испитани све привилегије, писма и записи, које су обадве стране имале вољу да поднесу, и да је то испитивање утврдило да корчулански кнез нема право на острво Мљет, јер како привилегије рашких краљева, које су потврђене папском привилегијом, тако и стварна државина, од времена које се не памти, говоре у прилог права Мљетског манастира св. Богородице.¹⁸⁾ — Мљетски манастир је дакле поднео од писмених исправа, за доказ свога права, привилегије рашких краљева, а то су биле повеља краља Стевана Првовенчаног (од год. око 1220), којом дарује манастиру св. Богородице на Мљету острво Мљет, и повеља краља Милутина (од год. око 1320), којом он потврђује истом манастиру даровање свога деде краља Стевана. Папска привилегија која се помиње јесте она од 13 јуна 1325 год. којом папа Јован XXII потврђује повељу краља Милутина.¹⁹⁾ — Из ове пресуде млетачког Сената произлазило би дакле да се право власништва манастира св. Богородице Мљетске на острво Мљет заснивало: 1) на стварној и давнашњој државини (поседу) острва Мљета од стране Мљетског манастира, и 2) на повељи краља Стевана Првовенчаног, који је то острво даровао Мљетском манастиру.²⁰⁾ — Судећи дакле по овом аутен-

између јужнога славенства и Млетачке републике, књ. 2 Загреб, 1870, стр. 26.

¹⁸⁾ Ст. Новаковић, Законски споменици срп. држава средњег века,

¹⁹⁾ Ф. Шишић, Летопис, стр. 254. — Ш. Љубић, Листине о одношајих САН, Београд, 1912, стр. 586, 587. — Т. Смичиклас, Год. дипл. св. IX, Загреб, 1911, стр. 245.

²⁰⁾ Да је Пулзански манастир имао у свом поседу, у време даровања краља Стевана, аутентичну Десину даровницу, то би отуд произлазило да би, око 1220 год., постојала два пуноправна власника острва Мљета. Међутим, у повељи краља Стевана нема ни помена о Деси, као о претходном донатору, ни о Пулзанском манастиру, као о ранијем дестинатору. А Пулзански манастир није био опустео у то доба, да би његово власништво могло бити дато другом манастиру, него је и у то време постојао. (Ф. Шишић, Летопис, стр. 244). Пулзански манастир није дакле имао у свом поседу никакву даровну исправу од Десе. Мљетски препис Пулзанске исправе био је измишљени препис, тј. препис који није имао свој оригинал, него је тај измишљени препис био тобож верни препис оригинала. До повеље краља Стевана, Мљетски манастир се морао служити, према месном становништву и властима, овим преписом, а када је од краља Стевана добио повељу, онда за тим преписом није имао више потребе.

тичном и веродостојном извору, власник острва Мљета био је манастир св. Богородице Марије на острву Мљету. До повеље краља Стевана Мљетски манастир је био фактички, а од те повеље надаље правни власник острва. Пулзански манастир, према томе, није никад био правни власник мљетског острва. А то би онда значило да је Пулзанска исправа била лажан докуменат, Пулзанска исправа стога не може да послужи као доказ да је кнежевина Захумска поново изгубила своју државну самосталност и да је постала, крајем прве половине XII века, област било зетске било рашке државе.

И тако видимо: 1) да у историским изворима има доказа о томе да је Захумска на почетку XII века изишла из склопа зетске државе и постала засебна, самостална држава, кнежевина Захумска, 2) да у историским изворима такође има доказа да Захумска, изишавши једанпут из склопа зетске државе, није више била саставни део зетске државе у првој половини XII века, и 3) да у историским изворима нема доказа да је кнежевина Захумска, у току прве половине XII века, поново изгубила своју државну самосталност и постала област рашке државе. Стога сматрамо да би сасвим оправдан био закључак да је Захумска, поставши засебна, самостална држава на почетку XII века, као таква и даље остала у првој половини тога века.